

איש חי
רב פעלים
רודף צדקה וחסד
ה' **משה שניצר**
ז"ל
ב"ר מנחם מנדל ז"ל
תנצב"ה

מאורות הדף היומי

עלון שבועי ללומדי "הדף היומי"

האשה
החשובה ורודפת
צדקה וחסד
מרת **ורדה שניצר**
ע"ה
ב"ר מאיר ז"ל
תנצב"ה

יו"ל ע"י ביהמ"ד למגידי שיעור "דף היומי" בראשות הגר"ד קובלסקי שליט"א ♦ לע"נ הר"ד מרדכי קלמן (מוטי) זיסר ב"ר משה יצחק ז"ל

גליון מס' 1076

מסכת ברכות ב' - ח' ♦ פאה א', א' - ב', א'

בס"ד, ח' טבת תש"פ

השבוע בגליון

- ♦ "רוב ההמון תאבנים ורעבים לאכול"
- ♦ זמן צאת הכוכבים
- ♦ כוכבים קטנים ובינוניים, מפוזרים וקרובים
- ♦ הפער בין שקיעת החמה לבין צאת הכוכבים שונה מאזור לאזור

- ♦ פתיחה למסכת ברכות
- ♦ מצוות קריאת שמע הראשונה - מדוע?
- ♦ ברכות, מסכת קצרה שהיא ארוכה
- ♦ מאימתי קורין את שמע בערבית?
- ♦ תלמידי הרמב"ן שנקלעו לדרום צרפת

דבר העורך

מאימתי

מאימתי מתחילים ללמוד תורה?

מורי ורבותי, כל תשובה שתעלה על דעתכם נכונה. **צאו** אל שיעורי הדף היומי החדשים, אשר התרוממו כמו יש מאין, והביטו בלומדי הדף היומי החדשים, אשר הצטרפו אל הלגיון האדיר של לומדי הדף היומי. בשיעור אחד תמצאו ישיש רכון על מקלו, ידו האחת לופתת את הגמרא, רעותה מסיירת עם זכוכית המגדלת בין שורות הגמרא, מתקדמת בקצב תואם עם קולו הרועם של מגיד השיעור, ובמקום אחר יישמע ברמה קולו הצלול של ילד צעיר, בן שמונה, שאביו הביאו להשתתף בשמחה הגדולה - אבא הולך ללמוד תורה.

הם פה. כולם.

מי שעוד לא הגיע, ככל הנראה היה טרוד מאד; התונה של בן, או ירושת הפתעה משוייץ. מחר הוא כבר יגיע. אתם תראו. הרי גמרות מפוארות - הכינו עבדו במאורות הדף היומי, גדולות וקטנות. תזכורות ומודעות, מאמרים ומכתבים, דרשות והרצאות, הוא ראה וגם שמע. מה יהודי צריך לעשות בעולם הזה - הוא יודע! האם אתם מעלים על דעתכם אפשרות אחרת להעדרותו?

מחר הוא יבוא. אתם תראו.

אמרנו "שיעורי הדף היומי החדשים, אשר התרוממו כמו יש מאין". עלינו לדייק. על הייש מאין הזה עמלו יותר מידי אנשים מכדי שאפשר יהיה לפטור אותו בהינף יד. עתה הם זוכים לראות את פרי עמלם, מאמץ ארוך וממושך. ברוך ה'! אך דומה, כי על לומדי כל שיעור דף היומי מוטל להמשיך את המאמצים במסגרת השיעור שלהם.

במה דברים אמורים?

אתם, ה'יותיקים, זוכרים בוודאי את ימיכם הראשונים בשיעור הדף היומי, ובעצ, כל אחד חווה חוויות דומות במהלך חייו בכל מקום חדש שהוא. מקום עבודה, מקום מגורים, בית כנסת, ועוד כהנה וכהנה. לא כולם מרגישים נעים מיד בהתחלה. לעיתים די בהדיפה קלה של האורח, כך הוא חש לעבר קצה הספסל, כדי לפנות מקום ל'קבוע', ושוב

דף ב/א מאימתי קורין את שמע

פתיחה למסכת ברכות

מסכת ברכות היא המסכת הראשונה בסדר זרעים ובש"ס כולו. סדר זרעים, העוסק במצוות התלויות בארץ, הוצב בראש ששת סדרי המשנה בשל תכניו העוסקים בדיני המזון הבא מן הצומח, שהוא יסוד קיומו של כל החי. מסכת ברכות נכללה בסדר זרעים, מאחר שהיא עוסקת בברכות הנהנין, אשר בלעדיהן אסור ליהנות מן המזון (הקדמת הרמב"ם לפירושו למשנה).

מצוות קריאת שמע הראשונה - מדוע? רבים נתנו דעתם לפרש, מדוע רבינו הקדוש בחר לפתוח את התורה שבעל-פה בדיני מצוות קריאת שמע. הרמב"ם (שם) כותב, כי מאחר שמסכתנו עוסקת בברכות הנהנין, רבינו הקדוש סידר גם את שאר הברכות והתפילות, ביניהן ברכות קריאת שמע, ומן הראוי ללמוד על ברכות קריאת שמע רק לאחר לימוד דיני מצוות קריאת שמע עצמה. לפיכך, פתח רבי "מאימתי".

הריא"ז (הובא ב"שלטי גיבורים") מנמק זאת באופן אחר. לדעתו, רבינו הקדוש התחיל במצוות קריאת שמע, שהיא ייחוד שמו יתברך, כמאמר הפסוק (תהלים קיא/י) "ראשית חכמה - יראת ה'". היו שהמליצו על כך את דברי המשנה בפרק ב' במסכתנו (גי/א): "כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים תחלה ואחר כך יקבל עליו עול מצוות".

ברכות, מסכת קצרה שהיא ארוכה: מסכת ברכות מונה שישים ושלושה דפים, אך היא עולה בגדלה על מסכתות שכמות דפיהן כפולה ומשולשת, מאחר שמניין הדפים במסכתות אלו מושפע מפירושיהם הארוכים של רבותינו הראשונים, המשתרעים משני צידי הדף, אך התלמוד הבבלי של מסכת ברכות, מרובה על התלמוד הבבלי שבמסכתות אלו.

המסכת שלפנינו רווייה בדברי אגדה, המדריכים את האדם ביראת ה' ובכל המידות הטובות, ומאידך גיסא בענייני הלכה הנוגעים לכל רגע מחייו של היהודי, מבוקר עד ליל. הלכות אלו הן הפותחות את חלק 'אורח חיים' של ה"טור" ושל ה"שולחן ערוך", והן תופסות את מקומן לאורך מאתים עשרים ואחד סימנים, על פי רוב בסדר הנזכר במסכתנו: קריאת שמע; תפילה; ברכות הנהנין; ברכות אחרות, עד סימן רמ"ב העוסק בהלכות שבת.

המסכת שלפנינו: שני הפרקים הראשונים במסכת ברכות עוסקים במצוות קריאת שמע, ובברכותיה. בפרק השלישי נלמד על החייבים במצוות קריאת שמע ובתפילה, על הפטורים מהן, ועל מקומות ומצבים שאינם ראויים לתורה ולתפילה. הפרק הרביעי מתמקד בחובת התפילה, דהיינו: בתפילת העמידה. הפרק החמישי ממשיך לעסוק בתפילה, בעיקר בהלכות שונות הנוגעות לה, ובדיני שליח ציבור. פרק "כיצד מברכין", הפרק השישי, מסמל את המעבר מברכות המצוות ומן התפילה אל האכילה, ובו מפורטות הלכות ברכות הנהנין, הגולשות גם לפרק השביעי שעיקרו עוסק בדיני ברכת המזון והלכות הזימון. בפרק השמיני רוכזו המחלוקות שבין בית שמאי ובית הלל הנוגעות לסעודה, לפני המזון ולאחריו, בקידוש ובהבדלה. הפרק התשיעי והאחרון, הוא פרק "הרואה", בו נידונות ברכות ההודאה, ברכות הרעמים והברקים וכיוצא באלו. פרק "הרואה", אינו חותם את מסכת ברכות בלבד, כי אם גם את סדר זרעים כולו, משום שאין בידינו

צעילוי נשמת

האשה הכשרה, שזכתה לראות דורות ישרים מבורכים, יראת ה' היא אוצרה

מרת **מזל סעדונה חיה** ע"ה

בת אסתר סיתרונה ע"ה נלב"ע ט' טבת תשע"ט

תנצב"ה

הונצחה ע"י בנה ידידינו הר"ר **משה עידן** שיח"ל ומשפחתו - פ"ת

צעילוי נשמת

הר"ר **משה יהודה למפרט** ז"ל

ב"ר אהרון שלמה הלוי ז"ל נלב"ע י' בטבת תשס"ח

ולע"נ מרת **גיטל למפרט** ע"ה

ב"ר מאיר ז"ל נלב"ע י"ג בטבת תש"ע

תנצב"ה

הונצחו ע"י המשפחה שיחיו

תלמוד בבלי על יתר המסכתות של סדר זרעים. תופעה זו נשנית גם במסכת נדה, המסכת האחרונה החותמת את התלמוד הבבלי, והיא המסכת הבודדה מסדר טהרות אשר זכתה להיכלל בתלמוד הבבלי.

דף ב/א מאימתי קורין את שמע בערבית

מאימתי קורין את שמע בערבית?

"מאימתי קורין את שמע בערבית?", במשפט זה רבינו הקדוש פותח את משנתנו.

אנו נוסף ונשאל - מאימתי מתפללים תפילת ערבית?

האם יש קשר בין שתי השאלות הללו? וכיצד הגיב בעל "תרומת הדשן" על מנהג קהילות ישראל העתיקות להתפלל תפילת מעריב בעוד היום גדול. על כך, ועוד, במאמר שלפנינו.

נקדים בקצרה, כי משנתנו קובעת שזמן קריאת שמע הוא מצאת הכוכבים, ואילו לגבי זמן תפילת ערבית נחלקו הדעות (לקמן כו/א): לדעת חכמים החל מצאת הכוכבים, ולדעת רבי יהודה, אפשר להתפלל ערבית החל מפלג המנחה - כשעה ורבע לפני השקיעה [ו"א לפני צאת הכוכבים, כפי שיבואר להלן]. הגמרא דנה במחלוקת זו ומסיימת, שמאחר שהיא לא הוכרעה, "דעביד כמר עבד ודעביד כמר עבד", דהיינו: כל יהודי רשאי לנהוג כרצונו (ועיי' "שולחן ערוך" או"ח רל"ג סעי' א').

כל גדולי ישראל, החל מתקופת הגאונים, עסקו בנושא מהותי ויסודי זה, והשתדלנו לתמצת מעט מן העיקר.

מאימתי מתפללים תפילת ערבית, על קריאת שמע וברכותיה?

ערבית מצאת הכוכבים: אם נפנה שאלה זו לעבר רבותינו הראשונים בני מדינת ספרד, נענה על ידם - החל מצאת הכוכבים. כך העידו הר"י אלברצלוני (ספר "העיתים" סי' כ"ה), רבינו יונה (פרק תפילת השחר), הרשב"א (כז/ב וראה דבריו כאן ב/א), ועוד, שבתקופתם נהגו להתפלל מנחה עד הערב - שלא כדעת רבי יהודה, ורק לאחר מכן, בחשכה, קראו קריאת שמע של ערבית. כך גם נהגו בארצות המזרח, כפי המשתמע מדברי רב האי גאון (שו"ת הגאונים שערי תשובה סי' ע"ה).

אולם, ככל שנצפין על פני כדור הארץ, נמצא מנהגים שונים לחלוטין, אשר נבעו מהתארכות היום. כדי לשבר את האוזן נציין, כי בעוד שבארץ ישראל השקיעה המאוחרת ביותר היא בשעה שבע וחמישים בקירוב [שש וחמישים לפי שעון חורף], הרי שברומא השקיעה היא ב - 20:40, בפרנקפורט ב - 21:40, באנטוורפן בערך ב - 22:00, ובלנינגרד, היא פטרבורג, החמה שוקעת ב... 23:30 בלילה! רק נזכיר, כי לאחר שקיעת החמה, יש להמתין עד צאת הכוכבים, בערך בשעה 02:00 לפנות בוקר [הפער בין שקיעת החמה לצאת הכוכבים גדל והולך בהתאם לשקיעתה המאוחרת של החמה. מקובל, כי גדולי ישראל ברכו על גזירת הצאר לאסור מגורי יהודים בפטרבורג, מפני שאלות הלכתיות גדולות שהזמנים המקומיים מעוררים שם...].

ערבית לפני צאת הכוכבים: לפיכך, מספרים חכמי דרום צרפת, באזור המכונה פרובינציא, הלא הם בעל האשכול (שו"ת סי' קפ"ב), בעל המאור, הראב"ד ("תמים דעים" סי' קי"ח), ה"השלמה והמכתם" ו"המאירי" ("מגן אבות", עניין י"א), כי במקומם נהגו להתפלל תפילת ערבית ולקרוא את קריאת שמע של ערבית בעוד השמש נראית סמוך לאופק. בעל האשכול מציין, כי הוא "מנהג משובש", אך הם נהגו כך מחוסר ברירה, מאחר שבצפון הימים הולכים ומתארכים בימות הקיץ, וזמן צאת הכוכבים מתאחר מאד, עד שהקהל הממתין לתפילת ערבית יתפזר, ו"ילכו איש לאהלו, יתרשלו או ישכחו מלחזור שם לצאת הכוכבים, ותבטל קריאתה לגמרי" (בעל המכתם). במדינות הצפוניות יותר, כצרפת וגרמניה, בימות הקיץ היום מתאחר לגווע עד שעות מאוחרות מאד, והכל, ללא יוצא מן הכלל, נהגו להתפלל ערבית טרם צאת הכוכבים; כך מפורש ברש"י ("ד"ה "עד סוף") ובתוספות ("ד"ה "מאימתי").

האם זמן ערבית וזמן קריאת שמע כרוכים זה בזה? שתי מחלוקות מהותיות התעוררו בעקבות הכורח להתפלל תפילת מעריב לפני צאת הכוכבים. האחת היא מחלוקת בין רבינו תם לשאר הראשונים. לדעת רבינו תם, זמן קריאת שמע וזמן תפילת ערבית כרוכים זה בזה, ומשנפסק להלכה שאפשר לנהוג כרבי יהודה, ולהתפלל ערבית החל מפלג המנחה, הוא הדין לגבי מצוות קריאת שמע. לפיכך, לדעתו, המתפלל ערבית מבעוד יום, יצא ידי חובת תפילה וידי חובת מצוות קריאת שמע של ערבית. כאמור, דעתו יחידה היא, ורוב הראשונים מסכימים עם שיטת סבו, רש"י ("ד"ה "עד סוף"), כי את מצוות קריאת שמע אפשר לקיים מצאת הכוכבים בלבד, ולפיכך, המתפלל תפילת ערבית לפני צאת הכוכבים, אינו יוצא ידי חובת קריאת שמע, ועליו לחזור ולקרוא קריאת שמע לאחר צאת הכוכבים [בעלי התוספות מביאים את דברי ר"י המציע מעין פשרה בין שיטת רש"י לשיטת רבינו תם, שניתן להקדים במעט את זמן קריאת שמע, כדעת התנאים בסוגייתנו בעמוד ב; אך לא מפלג המנחה].

תלמידי הרמב"ן שנקלעו לדרום צרפת: עדיין לא באו הראשונים לידי הסכמה, אם המתפלל ערבית מבעוד יום, יתפלל את ברכות קריאת שמע, את קריאת שמע ואת תפילת העמידה, או יתפלל את תפילת העמידה בלבד. המאירי מספר, כי כאשר תלמידי הרמב"ן, שמוצאם בספרד, נקלעו לדרום צרפת, הם מיאנו להתפלל עם הקהל את תפילת ערבית במלואה, אלא התפללו תפילת העמידה בלבד, ואילו את קריאת שמע ואת ברכותיה הם קראו לאחר צאת הכוכבים. זאת, מאחר שלדעת חלק מן הראשונים, אין להפריד את מצוות קריאת שמע מברכותיה, ולפיכך, ראוי להמתין עם ברכות קריאת

לא תראוהו. כולם צודקים, אף אחד לא אשם, אבל היהודי הזה כבר לא ילמד תורה, בשנים הקרובות לפחות.

ברבים משיעורי "מאורות הדף היומי", הידועים בסבר הפנים היפות שבהן מתקבל כל משתתף חדש, אימצו את הנוהג הבא: אחד ממשתתפי השיעור ממונה באופן מיוחד לדאוג למצטרפים החדשים. גמרא. מקום. הסבר קצר. סיור והדרכה היכן מכינים תה, מתי מנחה ואיך קוראים לך. זה הכל, פשוט מאד. קל מאד. חשוב מאד.

בשבו הזה ייקבע גורלן של משפחות רבות מעמנו, לכאן או לכאן. אם ראש המשפחה יילך לשיעור הדף היומי, אם הוא יחתום קבע לתורה, יצטרף את מעגל לומדי הדף היומי, הרי הוא משייך את עצמו, את משפחתו, את ביתו ואת ילדיו, אל הנחל העתיק אשר אומתנו מפליגה עליו כל כך הרבה שנים. השינויים שיתרחשו רבים כל כך, מהותיים מאד, אפילו דרמטיים, בחלק מן המקרים, כפי שרבים מלומדי הדף היומי יכולים להעיד על חבריהם.

עדיין לא מאוחר. צרפו את השכנים, דברו עם החברים, עודדו את המתלבטים, השפיעו עליהם, שכנעו אותם כי הם עומדים להחליט החלטה אשר עליה לא יתחרטו לעולם.

★ ★ ★

לקראת התחלת מחזור הדף היומי לפני שני מחזורים, קיבלנו עדות אותנטית שסיפר רבי משה ויינרוך ז"ל, יליד צירנוביץ, אשר זכה לאריכות ימים, והיה "יושב" בבויאן, אצל ה"פחד יצחק", האדמו"ר הראשון לבית בויאן.

באחרי ימיו סיפר ר' משה את חוויית חייו, הכרזת המפעל של הדף היומי, בכנסיה הגדולה הראשונה שהתקיימה בוניה, וכה היו דבריו:

"כידוע, הכנסיה שהתקיימה בוניה, החלה ביום ד' ג' באלול תרפ"ג. כל גדולי הדור נכחו שם, והמרה"ם שפירא מלובלין, שימש בתפקיד "מגביה קול". הוא היה מעביר לציבור בקולו הגדול, את דבריהם של גדולי הדור אשר נאמרו על ידם בקול נמוך.

בישיבה התשיעית של הכנסיה, גם אנוכי השתתפתי: האולם היה מלא מפה לפה. הדוחק היה רב, והמתין גדול. הקהל המתין למשהו עצום שאמור להתרחש. לא ידעו למה ממתנינים, אך את הדריכות אפשר היה למשש באוויר. התרגשות של קדושה.

לפתע נפתחה הדלת מאחורי מקום עמדי. היתה זו כניסה אחורית לאולם, ובפתח הופיע אברך צעיר, מרשים בהדרו ובזיו פניו. מראהו אמר אצילות עם נחרצות. תחת בית שחיו היה נתון תיק. כל הנוכחים באולם עמדו וקמו על רגליהם, כולל כל גדולי הדור שנכחו שם. בראשם ה"חפץ חיים" זצ"ל, הגאון ר' חיים עוזר זצ"ל, האדמו"ר מגור זצ"ל, האדמו"ר מצ'ורטקוב זצ"ל, ועוד עשרות גדולי ישראל.

הגאון הצעיר פילס דרך אל בימת הכבוד וכשעלה, קיבל את רשות הדיבור. במעמד ההיסטורי הוא הכריז את ההכרזה העתידה להדהד מסוף העולם ועד סופו.

* * *

עם פתיחת המחזור החדש, נאחל הצלחה לרבנים מגידי השיעורים שליט"א וללומדים שיחיו, שיזכו לסיים את הש"ס בבריאות ובנחת, לאורך ימים ושנים.

המעוניין לזכות את הרבים בסיפור מעניין, או בעובדה מרתקת שניתן ללמוד מהם מוסר השכל, מוזמן לפנות למערכת מאורות הדף היומי, ואנו נפרסם זאת בע"ה בטור זה. כתובתנו: ת.ד. 471 בני ברק. ת"פ: 03-570-67-93 דוא"ר: mendelson@meorot.co.il

ברכת התורה, העורך

פינים

דף ב/א מאימתי

קריאת שמע, המצווה הראשונה בששת סדרי משנה

רבים נתנו דעתם לפרש, מה טעם רבינו הקדוש בחר לפתוח את התורה שבעל פה במצוות קריאת שמע דווקא.

רבינו הגאון רבי נפתלי צבי יהודה ברלין זצ"ל מבאר ("מרומי שדה" ב/א), כי רבי יהודה הנשיא, מחבר המשנה, קיים בחיבורו את מצוות תלמוד תורה הנלמדת מן הפסוק (דברים ז/ו) "ושננתם לבניך ודברת בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכרך ובקומך" (קידושין ל/א, יומא יט/ב), שהרי הוא שינן את התורה לדורות הבאים אחריו. מיד כאשר החל לכתוב את המשנה, הזדור רבי לציין את המצווה השניה הנלמדת משפוק זה, הלא היא מצוות קריאת שמע, המפורטת בהרחבה בשני הפרקים הראשונים של מסכת ברכות.

ואילו בעל "חידושי הרי"ם" זצ"ל ביאר בפשטות: מצוות קריאת שמע, היא המצווה הראשונה שהיהדי מתחייב בה ללל כניסיתו לעול תורה ומצוות... בורה, איפוא, מדוע רבי פתח את מסכת ברכות במצווה זו [בקשר לכך, ראה ב"מעיינה של תורה" בשם הגאון רבי מנחם זמבה הי"ד שהקשה על פי דברי התוספות, שניתן לקרוא קריאת שמע בטרם צאת הכוכבים, וכי המשנה הראשונה אינה להלכה? ותירץ, כי נער בר מצווה הלא מתחייב בקריאת שמע הראשונה בחייו, בצאת הכוכבים בלבד, ונמצאת משנתנו תקפה להלכה, שהרי עליו לדעת מאימתי הוא מתחייב במצווה זו].

דף ב/א מאימתי

רמז לשמו של רבי יהודה הנשיא

"מאימתי קורין את שמע בערבית".

במשפט זה פתח רבי הקדוש, רבי יהודה הנשיא, את המשנה הראשונה בסדר המשניות. **אמת**, כותב החיד"א ("פתח עיניים"), ניתן היה להסתפק בחציה השניה של המילה "מאימתי" ולכתוב "מתי קורין את שמע", אך רבי יהודה הנשיא ביקש לרמוז את שמו בתוספת האותיות "מא", שהם ראשי תיבות: משנת אני יהודה.

דף ב/א משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן

מדוע אין קוראים קריאת שמע במנחה?

משנתנו כורכת את זמן קריאת שמע של ערבית, עם השעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתם, היינו: כהן שטבל ביום להטרה מטומאתו, אינו רשאי לאכול קדשים עד "הערב שמש", ומאותה שעה ניתן לקרוא קריאת שמע של ערבית.

האדמו"ר מסוכטשוב זצ"ל, בעל "האבני נזר", מביא דרוש נפלא בשם אביו, מדוע המשנה כרכה את מצוות קריאת שמע של ערבית, בדין הערב שמש של הטבילה לטהרה.

הטובל לטהרה מטומאתו, אינו טהור לגמרי עד שיעירב שמשו, מפני שגם לאחר הטבילה נותר עליו רושם כל שהוא מן הטומאה. זאת, עד הלילה. משבא הלילה, יממה חדשה באה לעולם, ואותו רושם של טומאה נמוג ונעלם.

זה הוא גם טעמה של קריאת שמע של ערבית. אף על פי שקראנוה בשחרית, מיני אז אנו עוסקים בענייני חול ומסיחים דעתנו הימנה. אך במשך היום רושמה עלינו ואין אנו זקוקים לקוראה שנית. ברם, משבאה השמש ומתחיל הלילה, יש צורך לקרוא שנית קריאת שמע...

בנוגע לכך הוא מביא, כי מפורש בספרי הקבלה, שזהו הטעם לכך, שאין קוראים קריאת שמע בשעת המנחה.

דף ו/ב כל הנהגה מסועדת חתן

כולם חייבים לשמח את החתן

אמר רבי חלבו בשם רבי הונא: "כל הנהגה מסועדת חתן ואינו משמחו, עובר בחמשה קולות".

פעם, בסעודת חתונה אחת, נשא הגאון רבי אלחנן זצ"ל הי"ד מדברותיו, ועמד על לשונו של רבי הונא שאמר "כל הנהגה", אף על פי שהיה יכול לומר "הנהגה" בלבד.

שמע עד לקריאתה לעת ערב [1]. אולם, רש"י וראשונים נוספים חולקים וסוברים, כי ראוי לצרף את ברכות קריאת שמע לתפילה בציבור, ולאחר צאת הכוכבים, לשוב ולקרוא את קריאת שמע בלבד.

"רוב ההמון תאבים ורעבים לאכול": עד כה עסקנו בשיטות הראשונים אשר הקדימו להתפלל ערבית החל מפלג המנחה, כדעת רבי יהודה אשר להלכה ניתן לנהוג כשיטתו. בימים עברו התפשטה תופעה שלא נמצא לה מקור הלכתי: קהילות רבות התפללו תפילת מעריב וקריאת שמע, עוד לפני פלג המנחה! [2]. בעל "תרומת הדשן" עוסק רבות בנושא זה, תוך כדי ניסיון להבין את מנהגי הקהילות, עד שלבסוף הוא קובע, כי אין די בכל שיטה שהיא כדי להניח את הדעת על אודות מנהג זה, ולפיכך הוא מסיק באופן נדיר, כי מנהג זה לא ניתן "ליישב כלל, בטעם ובסברת התלמוד, אלא יש לומר, שהמנהג נשתרבב על ידי תשות כח שירדה לעולם, ורוב ההמון תאבים ורעבים לאכול, בעוד יום גדול, בימים ארוכים. ואם היו אוכלים קודם מנחה, היו שוהים באכילה ובשתיה ולא יבואו כלל לבית הכנסת".

פולמוס זה לא שכך עם השנים. עוד לפני כארבע מאות שנה, יצא קצפו של בעל "שבות יעקב" זצ"ל, רבה של וורמייזא, על מנהג בני עירו שבמועד מסויים [בכ' סיון שחל בערב שבת] נהגו להתפלל מעריב מבעוד יום, **לפני פלג המנחה** [מפני שצמו ביום זה], "וצווחתי על זה ככרוכיא ולא שמעו אלי ושמעתי שגם רבנים הקודמין מיחו ולא עלתה בידם" (ש"ת ח"ב סי' ו'). לעומתו, רבה של פרנקפורט, בעל "פני יהושע" (במדו"ב ונדפס כעת על הדף) תמה: "מאי כל הרעש הזה לבטל הדבר מנהג קדוש כזה שקרוב הדבר שהיה הרבה קודם לזמן רבותינו הצרפתיים רש"י ותוספות וכל שייעתם...". לאחר שהוא דן בארוכה כיצד אפשר מבעוד יום לקיים את מצוות תפילה, קריאת שמע וזכירת יציאת מצרים, הוא מסיים, כי מכל מקום ראוי לכל היראים והחרדים לקיים מצוות קריאת שמע בזמנה (וע"ע בלוח דבר בעיתו, ביום א' סיון באריכות רבה).

ככלות הכל, ה"שולחן ערוך" והרמ"א ("שולחן ערוך" אור"ח סי' רל"ה סעי' א'), מביאים להלכה את מנהג הקדמת תפילת מעריב מבעוד יום לאחר פלג המנחה, אך אט אט, ברבות השנים והדורות, תפילת ערבית שבה אל זמנה הראוי לכל הדעות, כפי שכתב ה"משנה ברורה" (שם ס"ק י"ב): "בזמנינו נהגו רוב העולם לקרות קריאת שמע ולהתפלל אחר צאת הכוכבים כדין", תוך שהוא מוסיף ומציין, כי יש מקומות שעדיין נוהגים כמנהג הוותיק. אכן, עד זמנינו אנו, בני קהילות שונות בחו"ל, ובמקומות מסויימים גם בארצנו הקדושה, נוהגים להתפלל תפילת ערבית בעוד השמש זורחת על פני הארץ (נושא זה מתואר באריכות רבה בספר "הזמנים בהלכה" ח"א פרק ל"ו). יש להדגיש, כי להלכה נפסק, שאין להתפלל ערבית לפני פלג המנחה, והעושה כן לא יצא ידי חובת תפילה כלל (מ"ב ס"ק י"ד). ה"משנה ברורה" מסיים את הדרכתו למתפלל ערבית לפני צאת הכוכבים: "אשרי המתפלל מעריב בזמנו בציבור" (עיי' סי' רל"ה סעי' א', ס"ק י"ב, י"ד, ועיי"ש בבה"ל בשם הגר"א).

דעתו של הגאון רבי יוסף שלום אלישיב זצ"ל היא, כי "יש לעשות כל טעדיך לא להתפלל לפני הזמן - פה בארץ הקודש, שהמנהג המקובל בין רוב אשכנזים להתפלל בזמן - וזה בגלל כמה עיקולי ופשוטי שיש בזה [אם לא במקרים מיוחדים]". בחוברת מיוחדת בשם "בעיות שעון הקיץ בליל שבת", סוקר הרב שלזינגר שליט"א, רבה של שכונת גילה בירושלים, את החששות והמכשולות העלולים להגיע מהמניינים המוקדמים בלילות שבת, ומספרם מגיע לארבעה עשר!

דף ב/א מאימתי קוראין את שמע בערבין

זמן צאת הכוכבים

צאת הכוכבים הוא הזמן שלפיו נקבע תאריך הולדתו של האדם, בה בשעה מסתיימים הצומות וניתן גם לקיים את מצוות קריאת שמע של הלילה. כוכבים רבים מספור יש ברקיע. מהם הקרובים אלינו ונדמים כגדולים, ומהם רחוקים מאיתנו ונדמים כקטנים. לגבי מצוות ק"ש ה"שולחן ערוך" (אור"ח סי' רל"ה סעי' א') פוסק: "זמן קריאת שמע בלילה משעת יציאת שלושה כוכבים קטנים, ואם הוא יום מעונן ימתין עד שיצא הספק מלבו". מדוע יש צורך ב"כוכבים קטנים" בלבד, באלו מקרים די בכוכבים בינוניים, ומדוע בימינו ביום מעונן אין ממתנים "עד שיצא הספק מליבו"? על כך ועוד במאמר הבא, בו נעסוק בשיטות השונות של זמן "צאת הכוכבים" לפי דעת הגאונים, הדעה המקובלת לגבי זמן שקיעת החמה [על דעת ר"ת, ראה בהרחבה ב"מאורות הדף היומי" ובחים נ/א בדפי הגמרא].

[1] המאירי מספר, כי הוא עצמו נוהג להתפלל עם הציבור מבעוד יום, ובלילה הוא שונה וקורא את קריאת שמע ואת ברכתיה, ולעיתים, הוא יושב דומם בבית הכנסת בשעת התפילה, מאזין לתפילה ועונה אמן, ובהגיע זמן קריאת שמע, הוא מתפלל ביחידות.

[2] מן הראשונים שחיו בתקופה מאוחרת יותר, אנו למדים כי לעיתים זמן תפילת ערבית הוקדם לשעות אחר הצהריים המוקדמות! כך, מספר המהרי"ל, כי בשנים שבהן תענית ר"ח סיון, שנהגה לזכר גזירות תתנ"ו, חלה ביום שישי, היו מתענים שעה אחר חצות ולאחר מכן הולכים לבית הכנסת, מתפללים מנחה, קבלת שבת וערבית (מנהגי מהרי"ל עמ' קנ"ט). בעל "תרומת הדשן" מספר, כי בימי הקדמונים בקרימ"ש, התפללו כה מוקדם, עד שלאחר סעודת השבת עוד היה סיפק בידי רב העיר "שהיה מהגדולים הקדמונים", לטייל על שפת הנהר דונא"י בלויית טובי הקהל, והם חזרו לבתיהם טרם חשיכה...

ה"ארבנאל" אשר הופתע לגלות כי באיטליה מתפללים ערבית מוקדם, כתב בלשון ציורית: כי הם מתפללים כאשר "עומד השמש בחצי השמים, והם אומרים המעריב ערבים ומסדר את הכוכבים..." ("נחלת אבות" ב' - ג').

כוכבים קטנים ובינוניים, מפוזרים וקרובים: נוכחנו לדעת, כי זמן צאת הכוכבים לעניין קריאת שמע, הוא מעת שניתן להבחין בשלושה כוכבים קטנים, אף על פי שאינם קרובים זה לזה, אלא מפוזרים על פני הרקיע ("שערי תשובה" ס"ק א'). לעומת זאת, במוצאי שבת, אין די בשלושה כוכבים קטנים, אלא יש צורך גם בכך שיהיו קרובים זה לזה. לגבי מועד סיום תענית נקבע, כי די בשלושה כוכבים בינוניים (או"ח סי' תקס"ב סעי' א'), וכמו כן נפסק לגבי קביעת תאריך הולדתו של תינוק (יו"ד סי' רס"ב סעי' ו') שנולד בכניסת השבת בעת שהיו ברקיע שלושה כוכבים בינוניים, שזמן מילתו הוא בשבת הבאה, משום שלאחר צאת שלושה כוכבים בינוניים, הוא נחשב כמי שנולד בשבת.

הפוסקים מבארים, כי מעיקר הדין, "צאת הכוכבים" היא השעה שבה יוצאים שלושה כוכבים בינוניים, אך מאחר שאיננו בקיאים מהו כוכב "בינוני" ומהו כוכב "קטן", אין לקרוא קריאת שמע עד שייצאו שלושה כוכבים קטנים. ואילו לגבי תענית לא החמירו כדי שלא לגרום טרחה מרובה למתענים, ולגבי קביעת תאריך הולדת התינוק, אין כל אפשרות להחמיר, שהרי אם נחמיר ונקבע כי עד שלא יצאו שלושה כוכבים קטנים, הרי הוא נחשב כמי שנולד ביום הקודם, נמצא תינוק זה נימול בשבת, ביום התשיעי ללידתו, והרי ברית מילה שאינה במועדה, אינה דוחה את השבת (ט"ז שם, ו"ד הקטנה" הל' מילה ב"מנחת עני" ס"ק י"ג. מקור שיטה זו הוא בדברי "תלמידי רבינו יונה" בסוגייתנו). גם לגבי מוצאי שבת החמירו כבקריאת שמע, שיש להמתין לשלושה כוכבים קטנים, ועל כך הוסיפו תקנה, שעל הכוכבים להיות צמודים זה לזה, מטעם שונה לחלוטין - תוספת שבת, היינו: מאחר שצריך להוסיף מחול על הקודש, על ידי ההמתנה לשלושה כוכבים רצופים, מתקיימת ממילא תוספת זו (עיי' "דגול מרובה").

מתי מופיעים הכוכבים? בימים עברו היו ממתנים עד שייצאו שלושה כוכבים, ומן הסתם מידי יום התנהלו דיונים קדחתניים, אם הכוכבים "בינוניים" או "קטנים", ובימים מעוננים, שבהם לא ניתן לצפות בכוכבים, היה עליהם להמתין עד שיצא הספק מליבם. בזמנינו, נערכו מחקרים לרוב, כדי לתת בידינו מידע מדויק על זמן צאת הכוכבים, גם ללא צפייה בשמים וגם בימים מעוננים. המחקרים הללו מתבססים על חישוב מיקום השמש תחת האופק. כלומר, מאחר שראות הכוכבים תלויה בחשכת הרקיע, וחשכת הרקיע תלויה בהתרחקות השמש מהאופק, יש לחשב את זמן צאת הכוכבים לפי מיקום השמש. שיטת חישוב זו של צאת הכוכבים לפי מעלות, נזכרת כבר בדברי היש"ר מקאנדיא בספרו "גבורות ה'" (מדרגה ל"ב) ובספר "אורות חיים" (דף של"ג) מובא כי זו היא דעת רבי אברהם אבן עזרא. הגאון מוילנא זצ"ל (בביאורו לאו"ח סי' רס"א) והגאון רבי שניאור זלמן מלאדי זצ"ל, בעל "התניא" (ב"סדר הכנסת שבת" שנדפס בסידורו ובהוספות שבסוף "שוע הרב" ח"ב). אופן חישוב מעלות השמש ביחס לאופק נעשה על ידי פעולת חשבון טריגונומטרית, שאין כאן המקום להרחיב בה (ראה בהרחבה בספר "חזון שמים").

הפער בין שקיעת החמה לבין צאת הכוכבים שונה מאזור לאזור: טרם נמשיך נדגיש, כי על העובר ממדינה למדינה לזכור היטב, כי אל לו להקיש בין זמני מדינה אחת לרעותה. כלומר, במקום מסויים זמן צאת הכוכבים הוא כארבעים דקות לאחר שקיעת החמה, ובמדינה אחרת הפער עשוי להתרחב עד לכדי שעה וחצי ואף יותר.

קיימות מספר שיטות בנוגע לזמן צאת הכוכבים. **כוכבים בינוניים:** יש אומרים ("סדר הכנסת שבת" שם), כי בארץ ישראל זמן צאת הכוכבים בימי ניסן ותשרי כאשר השמש ממוקמת 5.93 מעלות מתחת לקו האופק, כעשרים וארבע דקות אחרי שקיעת החמה. אחרים ("זמנים כלהלכה") שביצעו תצפיות מדווחים, כי הכוכבים הבינוניים נראים כבר מעת מיקום השמש חמש מעלות וחלקיק המעלה מתחת לאופק, כעשרים ואחת דקות אחרי השקיעה. הגאון רבי יחיאל מיכל טיקוצינסקי זצ"ל ("בין השמשות" פ"ה) טוען, כי הכוכבים יוצאים בנטות השמש 6.5 מעלות מתחת לקו האופק, כעשרים ושבע דקות לאחר שקיעת החמה.

את זמן צאת הכוכבים של מוצאי שבת, שלושה כוכבים קטנים ורצופים, מקובל לקבוע בעת נטיית השמש 8.5 מעלות מתחת לקו האופק, ולגבי זמן קריאת שמע של ערבית, שבו די בשלושה כוכבים קטנים פזורים - נחלקו הדעות. יש אומרים (ראה מאמרו של הרב אהרן פלמן בספר "יד יצחק" עמ' 88) כי זמן זה הוא בעת מיקום השמש כ - 6.75 מעלות, ובשו"ת "מלמד להועיל" (או"ח סי' ל') מובאות מספר שיטות: 6.5 מעלות, 7.083 מעלות, 7.566 מעלות, 7.75 מעלות, ולדעת הגר"מ טיקוצינסקי זצ"ל ("בין השמשות" שם) 8 מעלות.

יש לחקור, הוא אמר, אם הנהגה מסעודת חתן ואינו משמחו עובר בחמישה קולות משום שמעשהו הוא כעין גזל, שנהגה ולא השיב תמורה, או משום שהנהגה מסעודת חתן חלה עליו חובת שמחה. נפקא מינה, למי שנהגה מן הסעודה, אך גם העניק תמורה בעצם נוכחותו במקום, אם הוא אדם חשוב שהסתברו בסעודת הנישואין מסיבה כבוד לחתן ולמשפחתו. **לכן** אמר רב הונא "כל הנהגה", גם זה שהנהגה את החתן תמורת הנהגה שקיבל, לא נפטר מן החובה לשמח את החתן. הכל חייבים לשמחו ("קובץ חרפות").

עולים על רכבת הלימוד

מצטרפים לאלפי הלומדים קטעי גמרא, משנה והלכה מדי יום ביומו, בכל זמן ובכל מקום. זוהי ההזדמנות לקבוע 'עיתים לתורה': לומדים כמה דקות חזקים בסיוף רוחני עצום!

קבע עיתים ללימוד <3029* עכשיו>

חודש ראשון התנסות חינם

לעילוי נשמת
אמי מורתי **חיה ויניגר** ע"ה
בת הר"ר מנחם מנדל ז"ל
נלב"ע י"ג בטבת תשס"ז
תנצב"ה

לעילוי נשמת
הר"ר **יחיאל מאיר אנגלרד** ז"ל
ב"ר דב בעריש ז"ל נלב"ע ט' בטבת תשנ"ה
תנצב"ה
הנוצח ע"י בתו
גב' **ברכה לנגה** ומשפחתה שיחיו

לעילוי נשמת
אריאל זליכוב ז"ל ב"ר צבי הכהן ז"ל
נלב"ע י"ב בטבת תש"ע **תנצב"ה**
הנוצח ע"י משפחת **זליכוב** שיחיו - ת"א